

Наталія Кулеша,

Національний університет «Острозька академія»

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ СТУДЕНТІВ ІЗ ДИСТАНТНИХ СІМЕЙ ДО УМОВ НАВЧАННЯ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

У статті на теоретичному та емпіричному рівні аналізуються показники психологічної адаптації студентів із дистантних сімей та студентів з повних сімей. В дослідженні розкривається, що психологічна адаптація студентів із дистантних сімей мають нижчий показник ніж студенти із повних сімей до умов навчання у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: психологічна адаптація, студенти із дистантних сімей.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Значні зміни у наш час в суспільстві, які торкаються культурних, освітніх, побутових аспектів, науково-технічних, економічних призводять до актуальності проблеми адаптації молоді до соціальних змін.

Пристосування людини до того чи іншого виду діяльності, а особливо до тієї, що перебуває в умовах підвищених психоемоційних навантажень у першу чергу стосується її соціально-психологічних адаптаційних можливостей.

В публікаціях останніх років в галузі психології помітно зростає інтерес до адаптації навчальної діяльності студентів вищих навчальних закладів. Вагомий внесок у вивчення цієї теми зробили вітчизняні вчені (В. А. Петровський, О. В. Симоненко, А. А. Налчаждян, Г. М. Шевандрін, О. І. Борисенко, А. В. Захарова, В. І. Медведєва та зарубіжні вчені (Е. Еріксон, Д. Клаузен, Дж. Морено). В окремих психологічних дослідженнях вирішуються завдання адаптації молоді до навчання у вищих навчальних закладах.

Сімейне неблагополуччя, її дезадаптацію вивчали В. В. Солодніков, Т. В. Семігіна, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко, С. Я. Харченко та ін. Автори підкреслюють неефективність виконання батьками своїх основних сімейних функцій.

Проблема дистантних сімей знайшла своє висвітлення у працях О. Безпалько, К. Б. Левченко, Ф. А. Мустаєвої, В. С. Торохтія, І. М. Трубавіної, Д. І. Пенішкевич та ін.

Актуальність та недостатнє теоретичне й експериментальне вивчення означеної проблеми зумовило вибір теми дослідження «Експериментальне дослідження психологічної адаптації студентів із дистантних сімей до умов навчання у вищому навчальному закладі».

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення даної проблеми та на які опирається автор. Фундаментальні питання соціально-психологічної адаптації особистості висвітлені в працях вітчизняних (О. О. Балл, Ф. Б. Березін, Л. І. Божович, Г. С. Костюк, О. М. Леонт'єв, О. І. Медведєв, О. О. Налчаджян, В. А. Петровський та ін.) і закордонних (Е. Еріксон, Ж. Піаже, З. Фрейд та ін.) дослідників.

Більшість науковців розглядають, зокрема Г. Балл, В. Казначенко, О. Кокун, А. Налчаджян розглядають адаптацію як пристосування до нових умов середовища, зміст і характеру навчально-виховного процесу, спрямовану на здобуття знань, умінь і навичок, формування системи норм, які потрібні для навчальної діяльності.

Сучасні дослідження процесу адаптації студентів до умов вузу спрямовані на визначення її функцій (Л. В. Засєкіна, Л. Л. Шпак, М. О. Южанін та ін.), стратегій та механізмів регуляції адаптації в межах адаптаційного потенціалу особистості (В. О. Бодров, С. Ю. Добряк, Н. Є. Завацька, В. І. Медведєв), дослідження мовленнєвої адаптації дітей мігрантів до іншомовного середовища (І. В. Тарасюк), особливості психомоторної активності студентів у процесі адаптації до навчання (С. М. Кондратюк).

Проблема дистантних сімей знайшла своє висвітлення у працях Н. І. Куб'як, К. Б. Левченко, Ф. А. Мустаєвої, В. С. Торохтія, І. М. Трубавіної, Д. І. Пенішкевич та ін.

Метою статті є емпірично дослідити психологічну адаптацію студентів із дистантних сімей до умов навчання у вищому навчальному закладі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз наукової літератури показує, що адаптація і розвиток особистості можуть розглядатися в єдності як складові процесу соціалізації особистості. Це дозволяє розглядати адаптацію студентів до освітніх умов вузу як ступінь їхньої соціалізації, у ході якої відбувається не тільки інтеграція майбутніх фахівців у соціумі, а й їхній професійний і особистісний розвиток, самореалізація [1].

Однак сучасні дослідження, насамперед у вітчизняній психології, свідчать про важливість орієнтації на розвиток особистості в процесі аналізу адаптації у вузі.

Одним з важливих шаблів етапу професійної підготовки є процес адаптації до умов вузу, тому що саме в цей момент людина перебуває у складній ситуації знайомства з новими формами діяльності, спілкування, дозвілля, співвідносить свої сподівання з реальною дійсністю [4].

У зв'язку з цим пильну увагу фахівців привертає період адаптації студента до умов вузу (Д. О. Андреева, С. О. Гапонова, Р. О. Нізамов та ін.).

Дослідження феномена адаптації до вузу мають певну динаміку вивчення. При цьому у кожен період вивчення акцент ставиться на тій чи іншій стороні [6].

З огляду на наявні визначення процесу адаптації ми пропонуємо розглядати психологічну адаптацію студента до умов навчання у вищому навчальному закладі як процес пристосування особистісних якостей до умов даного вузу і формування на цій основі нових психологічних значущих якостей, що забезпечують реалізацію особистісного потенціалу студента.

Підбиваючи підсумки огляду досліджень, присвячених процесу психологічної адаптації до умов вузу, можна зробити висновок, що усі вчені сходяться в думці, що, по-перше, процес психологічної адаптації до вузу впливає на розвиток особистості професіонала, по-друге, перебіг процесу психологічна адаптації здебільшого залежить від особистісних якостей людини, які у свою чергу змінюються в процесі адаптації, і, по-третє, процес психологічної адаптації студентів до умов вузу має свої особливості, відмінні

від професійної адаптації фахівця (тобто адаптації до місця професійної діяльності) [5].

До числа дистантних відносять сім'ї, що живуть на відстані через особливості професії (бортпровідники, моряки, артисти, космонавти, геологи, військові, спортсмени); сім'ї, де батьки ув'язнені й відбувають покарання; сім'ї, де дитина виховується в закладах інтернатного типу.

Так, Ф. А. Мустаєва визначає дистантну сім'ю такою, в якій життєдіяльність кожного з подружжя через специфіку їхньої професії проходить більшою мірою окремо (сім'ї бортпровідників, моряків, артистів, космонавтів, геологів, військових, спортсменів)[8].

І. М. Трубавіна дистантною називає сім'ю, члени якої перебувають із різних причин на відстані один від одного (професія, ув'язнення, лікування, неспроможність утримувати сім'ю і передача дітей тимчасово в інтернат) [9].

Класифікує сім'ю як дистантну за особливими умовами її життя В. С. Торохтій: це сім'я малотурботлива, з непостійним батьківством (сім'ї моряків, бортпровідників, геологів, військових, великих спортсменів, артистів).

Розподіл дистантних сімей на категорії пропонує Д. І. Пенішкевич [7]:

1) сім'ї, де існує взаєморозуміння (кожен із батьків виконує відведену йому роль, а один із них заробляє гроші на навчання дітей, будівництво житла, відкриття власного бізнесу тощо; такі сім'ї не можна назвати неблагополучними, соціальний захист зводиться до надання їм соціально-педагогічної допомоги інформативного характеру);

2) неблагополучні дистантні сім'ї (з дітьми вдома залишається один із батьків, частіше – чоловік; неможливість поєднання в таких умовах виконання ролі матері й батька; виникнення в членів сім'ї спочатку стресу, а з часом і депресії; втрата нерідко роботи через необхідність догляду за дитиною; вирішення потреби в матеріальних коштах за рахунок заробітку мігранта; зловживання алкоголем та бездоглядність дитини);

3) обоє батьків тривалий час перебувають на заробітках за кордоном (дитина, як правило, залишається під опікою бабусі, дідуся, далеких родичів,

сусідів, друзів тощо; наслідок цього – дезадаптація та соціальна незахищеність дитини.

Важливою типологічною ознакою класифікації Н. В. Гордієнко, А. Ю. Ізотова [3; 4] вважають причину утворення дистантної сім'ї:

утворена внаслідок довготривалого тюремного ув'язнення одного з батьків;

утворена після виїзду на заробітки одного з батьків у далеке зарубіжжя (як правило, перебування цього батька за кордоном на заробітках триває десятків років, а то й більше);

утворена після виїзду одного з батьків у близьке зарубіжжя (постійне перебування на сезонних роботах); утворена внаслідок фактичного розпаду сім'ї.

В контексті нашого дослідження під дистантною розглядали сім'ю в якій відсутній один із батьків, що внаслідок погіршення економічної ситуації виїхав на певний час за межі своєї батьківщини для того, щоб влаштуватись на роботу та матеріально забезпечувати сім'ю або робити заощадження для свого існування після повернення з-за кордону.

В нашому дослідженні для визначення студентів із дистантних сімей було застосовано анкета; методика діагностики соціально-психологічної адаптації К. Роджерса та Р. Даймонда, – для визначення інтегрального показника адаптації студентів до навчання; методика «Самооцінка адаптивності» С. І. Болтівця (модифікований варіант) – для виявлення особливостей адаптованості. У роботі застосовувались методи математичної статистики, комп'ютерної обробки даних, що зумовило їх кількісний та якісний аналіз.

Психологічне дослідження проводилося на базі Національного університету «Острозька академія». Загальна кількість досліджуваних становить 212 респондентів віком від 16 до 18 років, з них 106 студентів (68 жіночої та 38 чоловічої статі) з повних сімей та 106 студентів (93 жіночої та 13 чоловічої статі) з дистантних сімей, спеціальностей «психологія», «політологія», «документознавство та інформаційна діяльність»,

«країнознавство», «міжнародні відносини», «історія», «релігієзнавство», «журналістика», «культурологія», «українська філологія», «фінанси і кредит», «економічна кібернетика», «іноземна філологія» та проведено структуроване інтерв'ю з студентами з дистантних сімей. У ході структурованого інтерв'ю з студентами з дистантної сім'ї ставились питання для з'ясування:

- чи є їхня сім'я дистантною;
- хто перебуває за кордоном (мама, тато);
- тривалість відсутності (скільки років);
- частота зустрічей з батьками;
- спосіб спілкування з батьками під час їх відсутності;

Розробка комплексу методик для діагностики здійснювалася на основі проведеного теоретичного аналізу адаптації студента до навчання у ВНЗ. Відповідно до мети і завдань нашого дослідження потрібно було насамперед звернути увагу на ті якості, що, з одного боку, є умовою успішності адаптації, а з іншого боку – можуть бути сформовані і розвинуті в адаптаційному процесі.

У результаті проведення «Методики соціально-психологічної адаптації» К. Роджерса і М. Даймонда ми виявили (рисунок), що у порівнянні із студентами-першокурсниками з повних сімей, студенти першокурсники із дистантних сімей мають низький рівень адаптації 60,2 % студентів, ніж у студентів-першокурсників з повних сімей 30,7 % респондентів. Дезадаптивними таких студентів назвати не можна, однак вони слабо і важко адаптуються до нових обставин. Навіть незначне ускладнення суспільних вимог змушує дану категорію респондентів зупинитися перед поставленою ціллю.

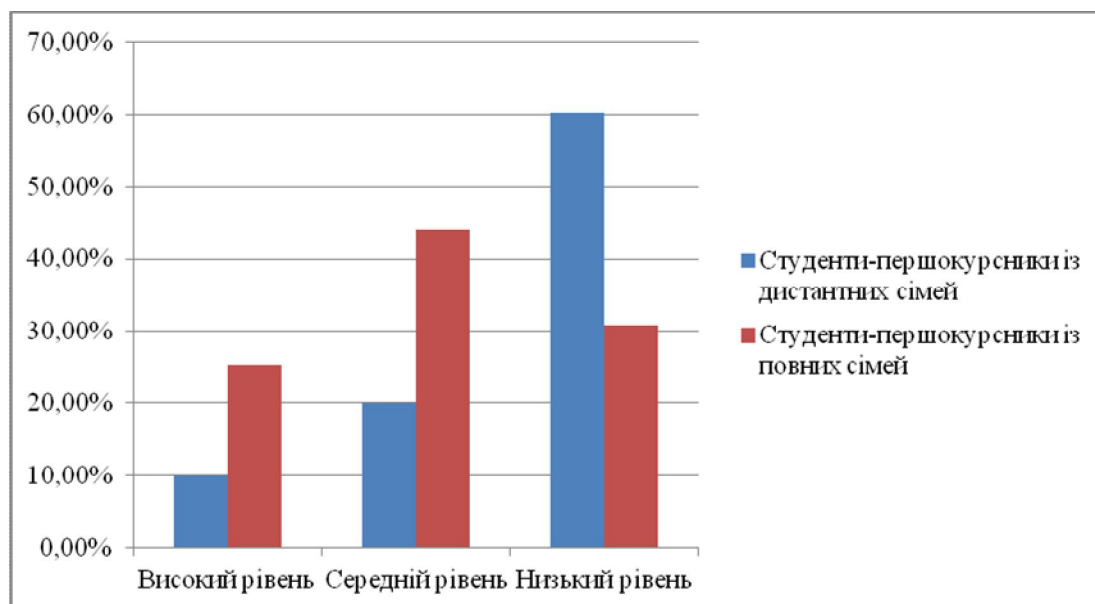
Як зазначає, Л. В. Клочек, спостереження за цими досліджуваними виявили, що вони пасивні у соціальному житті, не реалізуються у суспільстві. Особистісні резерви таким чином або зовсім, або частково не активізуються, що поступово стає причиною появи дисгармонійного внутрішнього стану й унеможливорює повноцінний і соціальний розвиток молодої людини.

У 20,8 % респондентів студентів із дистантних сімей, а у студентів-першокурсників з повних сімей 34 % у достатній мірі в структурі особистості

представлена адаптивність. Це виявляється в тому, що вони легко пристосовуються до соціальних та психологічних змін, особливо коли перед ними стоять зрозумілі цілі. Мають здатність у проблемних ситуаціях мобілізуватися й активізувати внутрішні резерви. У спілкуванні досліджуванні даної категорії відкриті, щирі у виявленні власних емоцій і почуттів, як правило, завжди готові до зміни обставин у своєму житті. Вони абсолютно без труднощів можуть входити в нове середовище, приймати його вимоги і ставати невід'ємною його частиною.

Водночас нами була виявлена група респондентів (9,8 % – студенти із дистантних сімей, та 25,3 % студенти-першокурсники з повних сімей), які мають високий рівень адаптації, що дозволяє їм бути готовими до подолання життєвих перешкод. Такі студенти, переважно молоді люди, які знають чого вони прагнуть і свідомо приймають «правила гри» того соціального оточення, в якому зацікавлені.

Рисунок – Рівень адаптації у студентів-першокурсників з повних сімей та студентів-першокурсників із дистантних сімей

З метою вивчення адаптації студентів-першокурсників із дистантних сімей було використано додаткову психодіагностичну методику «Самооцінка адаптивності» С. І. Болтівця (модифікований варіант), за допомогою якої

визначався інтегральний показник адаптації через наступні її критерії: здатність до навчання, психоемоційний статусу, клінічний статус. Отримані результати за цією методикою представлено у таблиці.

Таблиця 1 – Дослідження процесу адаптації студентів-першокурсників з повних сімей (СПС =106) та студентів-першокурсників із дистантних сімей (СДС=106) (за методикою «Самооцінка адаптивності» С. І. Болтівця (модифікований варіант), (результати подані у % відношення)

Показники	Здатність до навчання		Психоемоційний статус		Клінічний статус		Адаптація	
	СПС	СДС	СПС	СДС	СПС	СДС	СПС	СДС
Рівні	СПС	СДС	СПС	СДС	СПС	СДС	СПС	СДС
Високий	41,6	36,8	32,1	26,4	54,3	48,9	21,7	19,2
Середній	54,6	47,1	48,1	37,6	27,5	35,2	57,9	31,8
Низький	3,8	16,1	19,8	36	18,2	15,9	10,4	49

Виявлено такий розподіл за показником «Здатність до навчання» у студентів з повних сімей: високу здатність до навчання мають 41,6 % досліджуваних, середній рівень здатності до навчання мають 54,6 % студентів, і лише у 3,8 % досліджуваних спостерігається низький рівень здатності до навчання.

У студентів-першокурсників із дистантних сімей маємо 36,8 % досліджуваних виявило високий рівень здатності до навчання, 47,1 % студентів середній рівень здатності до навчання та 16,1 % низький рівень здатності.

У студентів-першокурсників з повних сімей за показником «Психоемоційний статус» виявлено: високий (31,1 %), середній (48,1 %) рівні і низький рівень (19,8 %) за кількістю досліджуваних. Показники у студентів-першокурсників з повних сімей високий та середній рівень психоемоційного статусу дорівнюють 64 %, досліджуваних, а низький рівень становить 36 % досліджуваних.

Відповідно до отриманих результатів за показником «Клінічний статус» досліджено, що у студентів з повних сімей високий рівень становить 54,3 % досліджуваних, середній рівень 27,5 % студентів і низький рівень 18,2 % респондентів. У студентів-першокурсників із дистантних сімей маємо найбільший це високий рівень (48,9 %), середній рівень (35,2 %) та найменші показники це низький рівень у досліджуваних (15,9 %).

Щодо компоненту «Адаптація» було виявлено у студентів із повних сімей високий рівень (21,7 %), середній (57,9 %) та низький рівень (18,75 %) за кількістю досліджуваних та у студентів із дистантних сімей високий рівень (19,2 %), середній (31,8 %) та низький рівень (39 %) досліджуваних. Рівня «відсутність адаптації» не було виявлено в жодного досліджуваного.

Використовувався метод кореляційного аналізу даних – з допомогою визначення коефіцієнту кореляції r -Пірсона, ми визначили інтегральний показник «Адаптація» має статистично значущу пряму залежність з такими параметрами у студентів із дистантних сімей, як: «Здатність до навчання» (0,781 при $p < 0,01$), «Психоемоційний статус» (0,731 при $p < 0,01$), «Клінічний статус» (0,725 при $p < 0,01$),). Тобто, з підвищенням адаптації студента з дистантної сім'ї підвищуються його показники здатності до навчання, психоемоційного статусу, клінічного статусу. І, навпаки, з пониженням адаптації (тобто з підвищенням дезадаптації) перераховані вище показники знижуються.

Висновки. Таким чином, у результаті застосування методик було встановлено, що процес адаптації студентів-першокурсників із дистантних сімей до навчання у ВНЗ викликає певні труднощі, пов'язані із пристосуванням до нового колективу та навчального середовища. Новий соціальний статус вимагає від студента із дистантної сім'ї злагодженої роботи психічних процесів та станів, усвідомлення себе в новій ролі, прийняття нормативно-правових вимог, норм моралі та культури поведінки. Зокрема, емоції студента відображають безпосереднє ставлення до навчальної ситуації. Важливо, щоб студенти оволоділи здатністю зосереджуватися на процесі виконання завдання, а не на емоціях, що їх супроводжують.

Отже, адаптація студентів із дистантних сімей в умовах вищого навчального закладу це складний, динамічний процес. У результаті проведеного дослідження ми виявили, що у порівнянні із студентами-першокурсниками з повних сімей, студенти першокурсники із дистантних сімей є низький рівень адаптації.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Результати дослідження свідчать про те, що зі студентами потрібно застосувати комплексну роботу, що буде спрямована на розвиток психологічної адаптації студентів із дистантних сімей до умов навчання у ВНЗ.

Список використаної літератури

1. Бохонкова, Ю. Деякі методологічні аспекти аналізу закономірностей адаптації студентів-першокурсників до умов навчальних закладів / Ю. Бохонкова // Освіта на Ліванщині. – 2006. – №1. – С. 15–18.
2. Гордієнко, Н. В. Соціально-педагогічні засади профілактики деформацій у соціалізації дітей з сімей трудових мігрантів / Н. В. Гордієнко, А. Ю. Ізотова // Вісник Черкаського університету. Серія Педагогічні науки. – Черкаси, 2008. – Випуск 123. – 168 с.
3. Гордієнко, Н. В. Сучасна українська дистантна сім'я як об'єкт соціально-педагогічної роботи / Н. В. Гордієнко // Науковий вісник Чернівецького університету. Вип. 263. Педагогіка та психологія. – Чернівці: Рута, 2005. – С.57–61.
4. Зотова, С. И. Методы исследования социально-психологических аспектов адаптации личности / С. И. Зотова, М. К. Кряжева // Методология и методы социальной психологии. – М. : Наука, 1977. – С. 173–188.
5. Казміренко, В. П. Програма дослідження психолого-соціальних чинників адаптації молодшої людини до навчання у ВНЗ та майбутньої професії / В. П. Казміренко // Практична психологія та соціальна робота / [редкол. О. В. Губенко (гол. ред.), В. В. Андрієвська, В. М. Бебик, О. В. Беца і др.]. – 2004. – №6. – С. 76–78.
6. Кондратюк, С. В. Особливості психомоторної активності студентів у процесі адаптації до навчання: дис. к. психол. наук : 19.00.07 / Кондратюк Світлана Миколаївна. – Кам'янець-Подільський, 2013. – 249 с.
7. Пенішкевич, Д. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи з дистантними сім'ями / Д. Пенішкевич // Науковий вісник Чернівецького університету. – 2005. – Вип. 225. Педагогіка та психологія. – С. 92–97.
8. Раєвська, Я. М. Особливості емоційної сфери підлітків з дистантних сімей: дис. к. психол. наук : 19.00.05 / Раєвська Яна Миколаївна. – Київ, 2012. – 250 с.
9. Трубавіна, І. М. Консультування сім'ї : науково-методичні матеріали. Частина I. / І. М. Трубавіна. – К. : ДЦССМ, 2003. – 88 с.

Рецензент – кандидат психологічних наук Квашук О. В.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2016

Кулеша Н. П. Эмпирическое исследование психологической адаптации студентов с дистантных семей к условиям обучения в высшее учебное заведение

В статье на теоретическом и эмпирическом уровне анализируются показатели психологической адаптации студентов с дистантных семей и студентов из полных семей. В исследовании раскрывается, что психологическая адаптация студентов с дистантных семей имеют более низкий показатель чем студенты из полных семей к условиям обучения в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: психологическая адаптация, студенты с дистантных семей.

Kulesha N. P. Empirical studies of psychological adaptation of students from distant families to the environment at the university

The article is dedicated to the empirical research of psychological adaptation of first-year students from distant families to the learning environment in higher education establishments. The adaptation of human being to one or another type of activity, and especially one that stays in high psycho-emotional stress first of all concerns his/her social and psychological adaptation possibilities. The topicality and lack of theoretical and experimental study of the abovementioned issues led to the choice of research subject «Experimental study of psychological adaptation of students from distant families to the learning environment in higher education establishment».

The psychological research was held at the National University «Ostroh Academy». The total number of surveyed people is 212 respondents aged 16 to 18 years. 106 students (68 female and 38 male) of them are from full families. Another 106 students (93 female and 13 male) are from distant families. They are students of such specialities as «Psychology», «Political Studies», «Documentation and Information», Country Studies», «International Relations», "History", «Religious Studies», «Journalism», «Cultural Studies», «Ukrainian Philology», «Finance», «Economic Cybernetics», «Foreign Philology». The structured interviews with students from distant families were held. As a result of the "Methodology of social and psychological adaptation" of Rogers and M. Diamond we found out that first-year students from distant families have a low level of adaptation in comparison with freshmen from full families.

The adaptability in the structure of personality is sufficiently represented in 45.1% of interviewed students from distant families and in 34% freshmen from full families. It shows up that they can easily adapt to the social and psychological changes, especially when they face clear goals. At the same time we detected a group of respondents (18.8% - students from distant families and 45.3% of first-year students from full families) who have a high level of adaptation that allows them to be ready to overcome difficulties in their lives. These young people know exactly what they want and they consciously accept the «rules of game» of the social environment they are interested in. The results of the study show that a complex work focused on the development of psychological adaptation of students from distant families to the learning environment at the university should be done with the students.

Keywords: psychological adaptation, students with distant families.